

Пилипенко Д. О.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА СУТНОСТІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

ON THE QUESTION OF THE DEFINITION AND ESSENCE OF THE PRINCIPLES OF CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Дослідження присвячено визначенню поняття та сутності принципів кримінально-виконавчого права. У статті проаналізовано загальнотеоретичні концепції щодо визначення терміна «принципи права». Розглянуто авторські позиції укладачів тлумачних, етимологічних та інших словників щодо визначення принципів права. Досліджено позиції вітчизняних науковців у сфері кримінально-виконавчого права з приводу цього питання. Зосереджено увагу, що більшість визначень принципів кримінально-виконавчого права опирається виключно на один з аспектів кримінально-виконавчої діяльності – діяльність з виконання покарань. Базуючись на цьому напрямі кримінально-виконавчої діяльності, сформовано уяву про базові положення чинного кримінально-процесуального закону. В статті наголошено на обов'язковому врахуванні такого напрямку, як відбування покарання, під час визначення ключових, фундаментальних положень кримінально-виконавчого права, враховуючи категорію принципів. Зазначений напрям фактично уособлює суб'єктивний склад, який за специфікою кримінально-виконавчих відносин належить до сфери відбування покарань. Перш за все, такий напрям пов'язаний із особою засудженого, а також з іншими особами, які залучаються до цього процесу. До такої категорії осіб належать представники місцевої влади, самоврядування, громадських та релігійних організацій тощо. У дослідженні зосереджено увагу та висловлено авторську позицію щодо визначення поняття принципів кримінально-виконавчого права та обов'язкового врахування ключових елементів, які у повному обсязі відображають їхню сутність. До таких елементів належить сприйняття принципів як: 1) основоположних, концептуальних ідей відповідної сфери права; 2) критеріїв суб'єктивного, людського сприймання подій, явищ в межах певних правовідносин; 3) ключових елементів будови та функціонування правових механізмів. Враховуючи це, принципи кримінально-виконавчого права мають такі значення: а) доктринальне; б) перцептивне; в) регулятивне. Запропоновані елементи повністю відображають змістовний складник принципів кримінально-виконавчого права.

Ключові слова: *принципи кримінально-виконавчого права, сутність принципів кримінально-виконавчого права, фактори виконання та відбування покарання, кримінально-виконавча діяльність, триада фундаментальних сутнісних елементів принципів кримінально-виконавчого права.*

The article is devoted to defining the concept and essence of the principles of criminal executive law. The article analyzes the general theoretical concepts for defining the term “principles of law”. The author’s positions of the compilers of explanatory, etymological and other dictionaries on the definition of the principles of law are considered. The positions of domestic scholars in the field of criminal executive law on this issue are studied. It is noted that most definitions of the principles of criminal executive law are based solely on one aspect of criminal executive reality, which is the activity of execution of punishments. Based on this area of criminal executive activity, an idea of the current, basic provisions of the current criminal procedure law has been formed. The article emphasizes the mandatory consideration of such a direction as serving a sentence when determining the key, fundamental provisions of criminal executive law, taking into account the category of principles. This direction actually embodies the subjective composition, which according to the specifics of criminal-executive relations belongs to the sphere of serving sentences. First of all, this direction is related to the person of the convict, as well as other persons involved in this process. This category of persons also includes representatives of local authorities, self-government, public and religious organizations, etc. The article focuses on and expresses the author’s position on the definition of the principles of criminal executive law and mandatory consideration of key elements that fully reflect their essence. Such elements include the perception of principles as: 1) fundamental, conceptual ideas of the relevant branch of law; 2) criteria of subjective, human perception of events, phenomena within certain legal relations; 3) key elements of the structure and functioning of legal mechanisms. Given this, the principles of criminal executive law have the following meanings: a) doctrinal; b) perceptual; c) regulatory. The proposed elements fully reflect the substantive component of the principles of criminal executive law.

Key words: *principles of criminal executive law, essence of principles of criminal executive law, factors of execution and serving of punishment, criminal executive reality, triad of fundamental essential elements of principles of criminal executive law.*

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор розвитку держави обумовлює подальше якісне оновлення сфери внутрішньодержавного права. Цей процес є актуальним і для сфери протидії злочинності в національній правовій системі. Відповідне якісне оновлення відбувається як у кримінально-правовій, кримінально-процесуальній, так і в кримінально-виконавчій сферах. Остання у переліку, але не за значенням кримінально-виконавча сфера зазнає змістовних змін як у визначенні окремих категорій, так і в їхньому сутнісному наповненні. Однією з таких категорій є визначення принципів кримінально-виконавчого права. Цей елемент сучасної кримінально-виконавчої дійсності є теоретичним питанням, вирішення якого вимагає з'ясування, перш за все, доктринального підходу до визначення зазначеної категорії, а також аналізу наукових концепцій з наведеного питання. Враховуючи багатоаспектність сентенції «принципи кримінально-виконавчого права», серед науковців немає єдності щодо визначення цієї правової категорії в межах вітчизняного кримінально-виконавчого права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням принципів кримінально-виконавчого права, досліджувалися такими науковцями: І.Г. Богатирьовим, А.П.Гелем, О.М.Джужею, О.Г.Колбом, О.М.Литвиновим, Г.С. Семаковим, А.Х. Степанюком, В.М. Трубниковим, В.П. Філоновим, П.Л. Фрісом, А.І. Фроловим, І.С. Яковець, М.М. Яцишиним, та іншими.

Метою статті є визначення поняття та сутності принципів кримінально-виконавчого права з урахуванням наявних теоретичних концепцій з цього питання. Зазначене здійснюється з метою вироблення сталої теоретичної позиції щодо єдиного сприйняття сутності принципів кримінально-виконавчого права.

Виклад основного матеріалу. Визначення принципів кримінально-виконавчого права та окреслення їхньої сутності є питанням, яке досить часто не знаходить єдиної й однозначної думки серед вітчизняних та іноземних науковців. Одна з причин полягає у застосуванні різних концептуальних підходів до визначення зазначеного питання. Полярність наукових поглядів щодо термінологічного визначення принципів кримінально-виконавчого права та їхньої сут-

ності зумовлює формування певного теоретичного плюралізму з цього питання. Наведений аспект певним чином ускладнює однозначне сприйняття принципів кримінально-виконавчого права та їхньої сутності. На наше переконання, з метою вироблення сталої теоретичної позиції щодо визначення вищевказаної правової категорії доцільно, перш за все, дослідити загальнотеоретичні погляди на визначення принципів права. Так, відповідно до положення Великого тлумачного словника сучасної української мови за авторством В.Т. Бусел принцип визначається як основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку тощо. Також принцип визначається як особливість, що покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось [1, с. 1125]. Відповідно до етимологічного словника української мови принцип – це термін, запозичений із французької мови (*principe*), який означає початок або першооснову чогось. У свою чергу термін «принцип» має латинські корені та походить від визначення «*principium*». Відповідно до латинської це поняття означає перший, головний [2, с. 574]. Згідно з положенням багатомовного юридичного словника-довідника принципи визначаються у двох критеріях. По-перше, як основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо). По-друге, як внутрішнє переконання людини, що визначає її ставлення до дійсності, суспільних ідей і діяльності [3, с. 342]. Практично ідентично розкривають термін «принцип» автори філософського енциклопедичного словника, в якому принцип – це першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки. Також принцип сприймається як теоретико-пізнавальна категорія, ґрунтуючись на розрізненні того, що лежить в основі дійсності. Водночас принцип використовується як елемент логічного виразу пізнання та визначається як центральне поняття, основоположна ідея, що пронизує певну систему знання і субординує його. У межах

теоретичного знання принцип означає вимогу розгортання самого знання в систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного. Будь-яка теоретична система знання ґрунтується на принципах, пов'язаних між собою. Між іншим, принципи визначаються як внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різноманітних сферах діяльності [4, с. 519]. При цьому в теорії зустрічається додаткове визначення принципів як основи будови або дії механізму, приладу, машини тощо [5, с. 1062]. Також аналогічної позиції щодо визначення принципів дотримуються укладачі словника іноземних мов [6, с. 409].

Наведені напрями визначення принципу як поняття, що має змістовну «тріаду» його формування, відповідним чином впливають на визначення сутності принципу. Враховуючи зазначені концептуальні положення щодо сприйняття принципу, слід зазначити, що принципи права фактично являють собою: 1) основоположні, концептуальні ідеї відповідної сфери права; 2) критерії суб'єктивного, людського сприймання подій, явищ у межах певних правовідносин; 3) ключові елементи будови та функціонування правових механізмів. Вважаємо, що запропонована система сприйняття сутності принципів права, зокрема кримінально-виконавчого, є об'єктивною та відображає практично всі аспекти їхньої сутності. Враховуючи це, принципи кримінально-виконавчого права мають такі значення: а) доктринальне; б) перцептивне; в) регулятивне. Саме такий базисний «тріумвірат» сприйняття сутності принципів права дозволить об'єктивно визначити їхню змістовну характеристику в межах складної системи внутрішньодержавних правовідносин. Це об'єктивно стосується і сфери кримінально-виконавчого права.

При цьому визначення змістовної характеристики принципів кримінально-виконавчого права здійснюється науковцями з урахуванням наведених ключових критеріїв із використанням суб'єктивного складника щодо інтерпретації цих основних аспектів. Так, А.Х. Степанюк, окреслюючи особисту позицію щодо визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права, спирається на позицію М.О. Беляєва. Своєю

чергою М.О. Беляєв зазначає, що принципи – це основні положення, які визначають поведінку людей у тій чи іншій галузі їхньої діяльності [7, с. 61]. З огляду на запропонований функціональний складник принципів кримінально-виконавчого права А.Х. Степанюк вважає, що найважливіші риси кримінально-виконавчого права можуть бути сформульовані наукою кримінально-виконавчого права як принципи діяльності органів та установ виконання покарань (далі – ОУВП). Це означає, що для вироблення науково обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на розвиток й удосконалення законодавчого регулювання виконання покарань і визначення принципової сутності кримінально-виконавчого права, наука зобов'язана проводити теоретичне дослідження принципів діяльності ОУВП, тобто для правильного застосування норм кримінально-виконавчого законодавства необхідне наукове визначення правових понять, до числа яких, безсумнівно, належить і поняття принципів діяльності ОУВП [8, с. 246]. Також автор наголошує: найоптимальнішим було б на основі пізнання сформованої практики виконання покарань об'єднати результати наукового абстрагування в єдине і чітко розчленоване ціле, доктрину, що трансформується потім у систему принципів кримінально-виконавчого законодавства. Здається, що саме так можна визначити закономірності виконання покарань, а не намагатися спочатку створити систему принципів діяльності ОУВП, а потім на її підставі конструювати й імітувати ексекутивну діяльність. Однак декларативного проголошення принципів діяльності ОУВП у нормах кримінально-виконавчого законодавства не досить – необхідно, щоб на цих принципах ґрунтувалася реальна ексекутивна діяльність в силу їхньої нормативності, загальності й обов'язковості [8, с. 247]. У цілому, підтримуючи автора в його прагненні визначити важливість та змістовність принципів, які регламентують собою прикладний складник діяльності ОУВП, вважаємо, що вплив принципів кримінально-виконавчого права на функціонування як сфери відповідного права є набагато ширшим за свою сутність.

Враховуючи запропоновані вище критерії принципів кримінально-виконавчого права, слід зазначити, що прикладний аспект впливу принципів на систему кримінально-виконавчого

права є лише частиною доктринального та регулятивного сутнісних критеріїв цих принципів, оскільки згадані автором важливі аспекти теоретичних досліджень цього явища кримінально-виконавчої дійсності є подальшим їхнім прикладним впровадженням у діяльність ОУВП. Це фактично і є елементи парадигми доктринально-регулятивного значення принципів. Проте така концепція зі сприйняття принципів кримінально-виконавчого права не є безперечною, адже за таких умов поза увагою залишаються ключові елементи побудови принципів кримінально-виконавчого права. Один із них – це фактор перцептивного сприйняття принципів суб'єктами, які залучені та беруть участь в межах правовідносин, врегульованих нормами кримінально-виконавчого права. За таких умов мова йде не лише про співробітників ОУВП, а й про самих засуджених, адже принципи кримінально-виконавчого права мають однаковий вплив як на умови виконання, так і на відбування кримінальних покарань.

У такій системі обмеження лише «екзекутивним» сприйняттям сутності принципів кримінально-виконавчого права означатиме одностороннє відокремлення їхнього прикладного аспекту, оскільки цей аспект рівною мірою стосується й умов відбування покарань, тобто поширюється не лише на співробітників ОУВП, а й на засуджених, які відбувають кримінальні покарання. При цьому особи засуджених найбільш значущі лише у випадку визначення умов відбування покарання, оскільки є й інші суб'єкти кримінально-виконавчих відносин, які також залучаються до процесу відбування кримінального покарання засудженими. Наприклад, до таких суб'єктів можна віднести представників місцевого самоврядування, громадськості, релігійних організацій тощо. Отже, вважаємо, що визначення принципів кримінально-виконавчого права виключно з позиції їхньої основи для практичної діяльності ОУВП є неповним, враховуючи їхню фундаментальність та багатоаспектність.

Для належного усвідомлення вагомості та всеосяжності принципів кримінально-виконавчого права слід дещо абстрагуватись від наявних кримінально-виконавчих реалій та розглянути їхню сутність з позиції загальнотеоретичних дослідників означеного питання. Так, О.Р. Михайленко визначав принципи права як

«своєрідний скелет», «арматуру» права, навколо яких об'єднуються правові норми, інститути, групи законів і які дають правильний орієнтир у правозастосуванні та можуть певною мірою заповнювати прогалини у праві при вирішенні конкретних життєвих ситуацій, що мають юридичне значення [9, с. 103]. М.Н. Марченко зазначає, що принципи права – це основні ідеї, вихідні положення, які визначають особливості формування, розвитку і функціонування права [10, с. 22]. Т.Г. Андрусак наголошував, що принципи права – це його основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення об'єктивного юридичного права [11, с. 93]. А.М. Колодій зазначав, що принципи права – це такі вихідні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими з сутністю права і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальною значущістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [12, с. 345]. С.П. Погребняк вважає, що принципи права – це система найбільш загальних і стабільних імперативних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що притаманні цій системі права і визначають її характер та напрями подальшого розвитку [13, с. 22–23]. В.М. Селіванов наголошує, що принципи права не тільки пов'язують право з існуючими мораллю, культурою, економікою, ідеологією, політикою тощо, а й покликані забезпечувати єдність різних юридичних форм і процесів, правових ідеалів, ідей, концепцій, теорій, в яких виявляється політична сутність даного права як демократичного або, навпаки, тоталітарного [14, с. 292]. Наведені теоретичні концепції щодо сприйняття сутності принципів права свідчать про їхнє доктринальне значення та базисне положення для будь-якої галузі права. Вважаємо, що наведені думки щодо загальнотеоретичного визначення сутності принципів права рівною мірою стосуються і сфери кримінально-виконавчого права. Зазначені концептуальні положення щодо сприйняття сутності принципів права цілком відповідають вищенаведеній нами позиції щодо «тріади» їхнього сутнісного

наповнення. Таке фундаментальне їх сприйняття є, вочевидь, обґрунтованим, оскільки відображає всебічність їхнього сутнісного значення та визначає багатовекторність їхньої реалізації, враховуючи і прикладний аспект у вигляді регламентації практичної діяльності ОУВП.

В.М. Трубніков, В.П. Філонов, А.І. Фролов зазначали, що під принципами кримінально-виконавчого права слід розуміти ті обумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку положення держави у сфері виконання кримінальних покарань, які, будучи закріплені нормами кримінально-виконавчого права, визначають весь його зміст [15, с. 27]. Авторський колектив підручника «Кримінально-виконавче право України» за загальною редакцією О.М. Джужи називає принципи кримінально-виконавчого права основними ідеями, керівними положеннями, які визначають стратегію та напрями розвитку інститутів і норм цієї сфери права, забезпечують системність правового регулювання суспільних відносин, що виникають у разі виконання покарань. Принципи кримінально-виконавчого права носять нормативний характер і пронизують усе кримінально-виконавче право, утворюючи його підвалини [16, с. 22]. Принципи у кримінально-виконавчому праві є теоретично обґрунтованими основними положеннями, обумовленими об'єктивними закономірностями реалізації покарання, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням, незалежно від форм застосовуваних примусових заходів. Роль принципів у формуванні кримінально-виконавчого права й законодавства зумовлена тим, що вони містять ідеальні уявлення про реальну мету кримінально-виконавчої діяльності, про результат цілеспрямованих зусиль адміністрації ОУВП. Принципи кримінально-виконавчого права є виразом головного, основного в цій сфері права, вони відображають стратегічну тенденцію його розвитку, показуючи, на що воно зорієнтоване. Сформульовані спочатку наукою кримінально-виконавчого права правові принципи, об'єктивуючись у кримінально-виконавчому законодавстві, виходять за межі сучасних наукових уявлень і, набуваючи нормативно-правових характеристик, одержують широке соціально-правове значення. Принципи кримі-

нально-виконавчого права покликані відігравати значну роль у формуванні кримінально-виконавчого законодавства й відповідної сфери права як соціальної реальності [16, с. 9].

Наведені авторські позиції науковців щодо визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права містять змістовні характеристики визначень принципів із відображенням багатоаспектності цього явища. Проте, на нашу думку, в запропонованих змістовних конструкціях простежується чіткий вектор визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права як базисних та структурних елементів саме кримінально-виконавчої діяльності з виконання покарань, тобто наявним є акумулювання принципів навколо саме «екзекутивної» діяльності ОУВП. Проте таке сприйняття сутності принципів кримінально-виконавчого права є дещо однобічним та не відображає всього змістовного плюралізму впливу принципів на сферу кримінально-виконавчого права. Так, концентрування уваги навколо впливу принципів на сферу виконання покарань фактично залишає поза увагою інший аспект прикладної кримінально-виконавчої дійсності, а саме сферу відбування покарання.

Вважаємо, що цей елемент практичної дійсності впливу принципів кримінально-виконавчого права відіграє рівноцінну роль у сприйнятті змісту та сутності цих принципів, оскільки, перш за все, стосується саме осіб, які відбувають кримінальні покарання. Зазначене повною мірою корелюється із запропонованими нами вище ключовими змістовними елементами принципів кримінально-виконавчого права, а саме з критеріями суб'єктивного, людського сприйняття подій, явищ у межах кримінально-правових відносин. На нашу думку, саме цей елемент відображає один зі складників правової конструкції такого напрямку, як відбування покарання, тому визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права має здійснюватись не лише навколо такого елемента, як виконання покарань, а й обов'язково враховувати сферу відбування покарань, оскільки зазначені ключові аспекти є невід'ємними частинами однієї сфери сучасної кримінально-виконавчої дійсності. Визначення сутності принципів кримінально-виконавчого права має відбуватись обов'язково з урахуванням згаданих векторів існування

сфери кримінально-виконавчого права. Таким чином, на наше переконання, принципи кримінально-виконавчого права – це основоположні, керівні категорії, які детермінують умови формування, розвитку та функціонування системи виконання й відбування кримінальних покарань; зумовлюють утворення, алгоритмізацію та реалізацію механізму правового регулювання кримінально-виконавчої сфери; відображають людські цінності, які визначають правосвідомість суб'єктів кримінально-виконавчого права.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що формування терміна «принципи кримінально-виконавчого права» та, відповідно, визначення сутності цієї правової категорії доцільно здійснювати з обов'язковим урахуванням її змістовного складника. До нього

належать певні критерії, що фактично формують принципи кримінально-виконавчого права в сучасних умовах розвитку відповідної сфери права. До цих критеріїв належить обов'язкове сприйняття сутності принципів кримінально-виконавчого права як: 1) основоположних, концептуальних ідей відповідної сфери права; 2) критеріїв суб'єктивного, людського сприйняття подій, явищ у межах певних правовідносин; 3) ключових елементів будови та функціонування правових механізмів. Зазначені елементи фактично відображають повний спектр змістовного наповнення принципів кримінально-виконавчого права та формують коректне уявлення про термінологічне визначення принципів кримінально-виконавчого права як відповідної правової категорії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. Мельничук О.С. Етимологічний словник української мови. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 2. 573 с.
3. Голубовська І.О. Багатомовний юридичний словник-довідник. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
4. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
5. Прохоров А.М. Большой энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1991. 1628 с.
6. Пчелкина В.В. Словарь иностранных языков. Москва, 1989. 624 с.
7. Беляев Н.А. Уголовное право на современном этапе: проблемы преступления и наказания. Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 1992. 608 с.
8. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 398 с.
9. Михайленко А.Р. Основы государства и права. Киев : Фемина, 1994. 120 с.
10. Марченко М.Н. Общая теория государства и права. Академический курс. Москва : Зерцало, 1998. Т. 2. 656 с.
11. Андрусак Т.Г. Теорія держави і права. Львів : Фонд «Право для України», 1997. 200 с.
12. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 1998. 382 с.
13. Погребняк С. Втілення принципів права в юридичних актах. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2 (45). С. 22–27.
14. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2002. 724 с.
15. Трубников В.М. Уголовно-исполнительное право Украины : учебник. Донецк, 1999. 640 с.
16. Джужа А.М. Кримінально-виконавче право України : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 446 с.